TÜRKÇENİN GELİŞME EĞİLİMLERİ: ÖNEKİMSİLERLE EYLEM TÜRETİMİ

Yrd. Doç. Dr. Faik Kanatlı
Prof. Dr. Tahir Balcı

Ö Z E T
Bu çalışmada, bir dilin sözcük dağarını varsıllaştırmanın yollarından sözedilmekte, sonekler gibi öneklerin de bu varsıllaşmada önemli bir işlev üstlendiği vurgulanmaktadır.
Bundan yola çıkarak Türkçede önek olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkçede önek (Praefix) ulamının tam anlamıyla oluşmadığı, ancak özellikle ad türetiminde yaygınlaşan (altyapı, önaşama, yananlam) ve önekimsi (Praefixoid) diye adlandırabileceğimiz bir oluşumun sözkonusu olduğu, bu oluşumun – önek bulunan dillerde olduğu gibi – önekle(ş)menin (Praefigierung) önaşamasını oluşturduğu ve ad yapımında olduğu gibi eylem yapımında da önekimsilerden yararlanılabileceği belirtilmektedir.
Ayrıca her dilin kullanımlık sözlüğünün yanında bir de gölge sözlüğünün varlığı, gölge sözlüğün bir gizilgüç oluşturduğu ve henüz oluşturulup kullanılmayan; ancak dilsel, bilimsel, toplumsal ve teknik gelişmelere koşut olarak türetilmesi ve kullanılması olası sözcükleri içerdiği ileri sürülmektedir.
Türkçenin gelişimi bakımından önek(-imsi) ulamının çok önemli olduğunun vurgulandığı bu çalışmada, önekimsilerin
a) Bazı sözcük öbeklerinin bileşerek kalıplaşması ve deyimleşmesi (başgöstermek, başeğmek, elçekmek, eletmek, içetmek), ya da
b) Varolan önekimsilerin örneksenmesi yoluyla gerçekleştiği vurgulanmaktadır: öngörmek, görmek' ten türetilen önekimsili bir eylemdir; örnekseme yoluyla buna koşut eylemler türetebiliriz: sevmek'ten özsevmek (özsevi için eylem), yargılamak'tan önyargılamak (önyargı için eylem). Bu eylemler adlardan da türetilebilir; örneğin sözlüklerde alımlamak yoktur, ama dışalım'dan dışalımlamak oluşturulabilir.
Türetilen bu eylemler şu anda yadırganabilir; çünkü bir bölümü gölge sözlük'ün öğeleridir ve gelişmeler doğrultusunda kullanılmaya adaydır.
Önekimsili eylem çerçevesinde görülen eylemlerdeki değişiklik yalnız anlam ile sınırlı kalmamaktadır; örneğin Trafik canavarı bugün yine canaldı ve Trafik canavarı on can aldı tümcelerindeki canalmak ve almak eylemlerinin tamlamalarının sayısı ve türü farklıdır.

1. GİRİŞ

Bir dilin sözcük dağarını genişletmenin çeşitli yolları vardır. Bu yollardan bazıları görünüşte varsıllık sağlar, ancak gerçekte dilin kendi kaynaklarının kullanılmamasına, bakımsızlaşmasına ve kurumasına götürür; yabancı sözcükler buna örnektir. Kimi yollar da dilin özkaynaklarının kullanılması biçimindedir ki, dili varsıllaştıran ve özgürleştiren budur. Varsıllık sağlayan yollardan en az işlek olanı, varolan köklere dayanmayan sözcük yaratımı ya da yapımıdır. Bu bölüme yansıma sözcükler ile ünlemler dahildir.

Bunların dışında kalan bileşik sözcükler, dilimizin sözcük dağarının genişlemesine katkıda bulunan önemli yollardan biridir. Ancak Türkçe açısından en işlek sözcük üretim yolu soneklerle sözcük yapımıdır.

Sözcük yapım olanakları bazı dillerde Türkçeninkinden daha geniş düzeydedir. Almancayı bu açıdan değerlendirdiğimizde, öneklerin apayrı bir işlev üstlendiğini görürüz. Sözgelimi F. Mater'in verilerini incelersek (bak. Mungan, 13), Almancada 3205 yalın (öneksiz) eylem olduğunu, bunların 1581'iyle önekleme (Praefigierung) yapmanın olanaksız olduğunu, geriye

kalan 1621 eylemden ise 11356 önekli eylem üretilebildiğini görürüz. Demek ki her eylemden ortalama 7 önekleme yapılabiliyor; öneklerin yardımıyla her eylem ortalama 7 yeni varsıllık kaynağı yaratıyor.

Bu varsıllığın dile somut katkısı nedir? Mungan'ın da (s. 15) değindiği gibi, öneklemeler dilde tutumluluk sağlar; anlatmak istediğimizi daha az sözcükle anlatırız. Örneğin Almanca umfahren eyleminin karşılığı olarak biz "arabayla çarparak bir şeyi devirmek / etrafında arabayla dolaşmak" diyoruz.

Öneklemeler yeni düşünce açılımlarına götürür; düşünce üretimine esneklik, yeni bakış açıları getirir; genellikle ayrı anlamda yeni sözcükler türetirler (Alm. suchen = aramak, versuchen = denemek). Kimi zaman da önüne geldikleri sözcüğün anlamını değiştirmez, yalnızca biçemsel değişiklik olanağı sağlarlar (empfehlen, anempfehlen).

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, soneklemeler açısından dünyanın en varsıl dillerinden biri sayılan Türkçenin, önek ulamı karşısındaki tutumunu irdelemek ve Türkçede önek ulamının gelişimine katkıda bulunmaktır.

Türkçe ile ilgili dilbilgisi kitaplarında Türkçede önek olup olmadığı konusuna ya hiç değinilmemekte (bak. Ergin; Bozkurt), ya yalnızca dışkökenli önekler bulunduğu ve bunların işlek olmadığı - ki işlek olmadıkları doğrudur -, ancak Öztürkçe önekler bulunmadığı belirtilmekte (bak. Ülkü, 37-38), ya da Türkçede genellikle önek olmadığı (bak. Ediskun, 101), eklerin hemen hepsinin sonek olduğu (Gencan, 60) biçiminde belirsiz görüşler ileri sürülerek önek ulamına belki açıkkapı bırakılmaktadır. Kahraman (s. 47) ise Türkçede ekler "... kimi sıfatların önlerine, anlam pekiştirmek amacıyla getirilen yapma hecelerin (yem-yeşil, sım-sıcak, up-uzun ... gibi) dışında; kelimelerin sonlarına eklenirler" diyerek, en azından Türkçede nitem (sıfat) yapımında kullanılan bir tür öneğin varlığını dolaylı olarak onaylamaktadır .

Özellikle Batı dilleri uzmanlarının yazdığı ve Türkçeye değinen kitaplarda ise gerçek anlamda Öztürkçe öneklerin olmadığı, buna karşılık önekimsi (Praefixoid) diye adlandırabileceğimiz ve önek ulamı çerçevesinde değerlendirilebilecek bir oluşumun sözkonusu olduğu yazılır (bak. Abdülhayoğlu, 5-6; Balcı, 16). König (s. 59) ise gelenekçi Türkologların, eklemeli dillerde önek olamayacağı biçimindeki tutucu ve gelişmelere kapalı görüşünden sözetmekte, Türkçede önek ulamının varlığını savunmaktadır.

Aslında bu konudaki tartışmalar 60'lı yıllara kadar geriye gitmektedir. Türkçeyle birlikte birçok dil konusunda uzmanlaşmış olan ünlü Alman profesör Karl Steuerwald, daha 1963 yılında yayımladığı bir yazısında "Türkçedeki geleneksel sözcük yapma yollarının 'birleştirme ve soneklerle türetme' dışında yeni olanakların olduğunu belirtir" (Keskin, 231'e göre).

Ülkü (a.g.y.), W. Henzen'in ve W. Fleischer'in görüşlerini aktararak, artsüremsel açıdan bakıldığında öneklerin bağımsız sözcüklerden bağımlı biçimbirimlere dönüştüğünü

bildirmektedir. Bu sürecin ne kadar zaman gerektirdiği gerektirebileceği konusunda bir şey söylemek güç. Bir dili doğal gelişimine bırakmak elbette bu süreci uzatır. Özellikle dilbilimcilerin araştırmaları ve katkıları bu süreci hızlandıracaktır.

Türkçede önekimsilerin bulunduğunu belirtmiştik, önsöz, altyapı, başbakan, özeleştiri sözcüklerinde olduğu gibi. Şimdiki TDK başta olmak üzere bazı kişiler bu örneklerin birinci parçasını önekimsi olarak değil, bileşik sözcüğün bir bölümü olarak görürler; üstelik bunların çoğunu ayrı yazarlar. Bileşik sözcüğü birden çok bileşenden, yani en az iki bağımsız ya da bir bağımlı bir bağımsız biçimbirimden oluşan sözcük anlamında kullanırsak, verdiğimiz bu örneklerin de bileşik sözcük olduğu doğrudur. Nitekim Mungan (s. 142) bileşik eylemi üstkavram olarak değerlendirmekte, önekli eylemler (Praefixverben; Alm. begehen) ile ilgeçli eylemleri (Partikelverben, Alm. ausgehen) onun altbölümleri olarak görmektedir. Önekli eylem ile ilgeçli eylem arasındaki ayırdedici nokta, eylemin birinci parçasının bağımlı ya da bağımsız biçimbirim olmasıdır.

Türkçede önekimsilerin varlığından kuşkusu olanlar çoktur. Oysa kimileri ayrı yazsa da, üstyapı, üstçene, üstdudak dizgeli bir biçimde önek(-imsiy-)le türetilen sözcüklerdir ve bu tür sözcük türetimi hızla artmaktadır, arttıkça kullanılmakta, kullanıldıkça yaygınlaşıp benimsenmektedir. Ancak bu sözcük üretim yolu genellikle ad ve nitemlerle sınırlı kalmaktadır. Amacımız, bir tümcenin özü, merkezi sayılan eylemlerde de önekimsi ya da önek ulamının gelişimine katkıda bulunmaktır.

Bunun için çalışma yöntemi olarak bazı sözlükleri inceleyip önekimsiyle türetilen ya da bize göre bu bağlamda değerlendirilebilecek örnekler saptayacağız. Ayrıca önekimsi ile türettiğimiz, bazıları şu anda hiç kullanılmayan ya da farklı yazım biçimiyle kullanılan örnekler önereceğiz.

Değişik bakış açıları ve her alandaki hızlı gelişmeler nedeniyle sürekli değişime uğrayan bazı sözlükleri amaçlarımız açısından incelememiz sonucunda, önekimsilerle oluşturulan eylem diye niteleyebileceğimiz ya da bu çerçevede değerlendirilebilecek bazı örneklere rastladık. Şimdi bunlardan bazılarını sunmak istiyoruz. Bu arada Yeni Tarama Sözlüğü'nden (YTS) de örnekler vereceğiz. Tarama Sözlüğü'nden alınan örneklerin özelliği, sözlüğün önsözünde de belirtildiği üzere 13. yüzyıldan 19. yüzyıla değin Türkiye Türkçesiyle yazılan yapıtlardan taranan ve bugün kullanımdan düşmüş ya da anlamı ve yapısı değişmiş sözcükler oluşlarıdır. Ancak YTS'den alınan örneklerin kullanımdan düşmüş ya da anlamsal değişime uğramış olması, çalışmamız için iki açıdan da önemli değildir. Birincisi; amacımız, bir sözcük yapım yöntemini geliştirmektir. İkincisi; ölen ya da anlamı değişen sözcük canlandırılarak ya eski ya da kendisine yüklenen yeni anlamıyla kullanılabilir. Şimdi örneklere başlamak istiyoruz:

3. BULGULAR VE YORUM

alt-
altetmek; altolmak; altyapılamak (altyapı'dan); altbölümlemek (bölümlemek'ten; altbölüm için eylem); altyazılamak (altyazı'dan; sinema ve televizyonda altyazıları hazırlamak ve gerçekleştirmek; Dil Derneği'nin yayımladığı Türkçe Sözlük'ten ?DD?)

arka-
arkadönmek (yüzçevirmek, dönüp kaçmak); arkaolmak (destek olmak)[YTS'den];

arkadurmak, arkavermek (destek vermek); arkaçıkmak; arkabulmak (bir koruyucu, kayırıcı bulmak).

art-
artdüşünmek (düşünmek'ten; artdüşünce için eylem); artişlemek (işlemek'ten; nükleer yakıta artişlem uygulamak; DD'den)

baş-(a-)
başdikmek / başeylemek (başkan olarak atamak); başçatmak (baş başa vermek); başkesmek (başını eğerek saygı selamı vermek; alçakgönüllü davranmak); başkoşmak (yarış etmek; komutan yapmak); başoynamak (yaşamını tehlikeye atmak, canını feda etmekten çekinmemek); başalmak (başını önüne eğmek)[YTS'den]; başbırakmak (canını feda etmek); başbulmak (kazanç bırakmak); başetmek; başeğmek; başgöstermek; başkaptırmak (DD'den; uçağın bir dengesizlikten ya da bir engele çarpmasıyla birden ters yöne dönmesine neden olan iniş hatası yapmak).

can-
canalmak; cansıkmak; canvermek; canyakmak. Burada değinmek istediğimiz bir şey var. Bu dört eylem; almak, sıkmak, vermek, yakmak eylemlerinin tersine geçişsizdir. Örnek vermek gerekirse: a) Trafik bugün yine canaldı, b) Trafik bugün yine üç can aldı.

dış-(a-)
dışborçlanmak (borçlanmak'tan; dışborçlanma için eylem); dışalımlamak (dışalım'dan; [DD'den)); dışsatımlamak (dışsatım'dan; [DD'den]); dışbeslenmek (beslenmek'ten; dışbeslenme için eylem); dışbaşkalaşmak (başkalaşmak'tan; dışbaşkalaşım için eylem); dışgezmek (gezmek'ten; dışgezi için eylem); dışevlenmek (evlenmek'ten; dışevlilik için eylem); dışgöçmek (göçmek'ten dışgöç için eylem); dışalgılamak (algılamak'tan; dışalgı için eylem); dışadönmek (dönmek'ten; dışadönük için eylem); dışavurmak (vurmak'tan; dışavurum için eylem).

el-
elalmak (yetki almak); elalışmak (eltutuşmak); elvermek (firsat vermek; uygun olmak); eltartmak (elçekmek, vazgeçmek) [YTS'den]; elçektirmek; eldeğiştirmek; elkoymak; eltutmak (kağıt oyunlarında: daha yüksek alıcı kağıdı oynamak).

göz-
gözdeğmek (nazar değmek); göztutmak (umutla beklemek); gözkakmak (gözle işaret etmek) [YTS'den]; gözalmak (dikkat çekmek).

güç-
güçbuyurmak (ağır işler yaptırmak istemek); güçgörmek (gadre uğramak); güçgötürmek (zulme katlanmak) [YTS'den]; güçbeğenmek.

iç- (e-)
içetmek; içgeçirmek; içtutmak; içbağlamak; içtüremek (türemek'ten; içtüreme'ye eylem); içaçmak (açmak'tan; içaçıcı'ya eylem); içbaşkalaşmak (başkalaşmak'tan; içbaşkalaşma'ya eylem); içedönmek (dönmek'ten; içedönük'e eylem).

ön-
önvermek (YTS'den) (b. şeye meydan vermek); önbilmek (önceden bilmek); önbilgilendirmek (bilgilendirmek'ten; önbilgi için eylem); önalımlamak (önalım için eylem); önekmek (deneme amacıyla önekim yapmak); önhazırlamak (hazırlamak'tan; önhazırlık için eylem); öncalışmak (çalışmak'tan; öncalışma için eylem); önkoşmak (koşmak'tan; önkoşul için eylem); öngörmek (öngörü için de eylem); önseçmek (seçmek'ten; önseçim için eylem); önsezmek (sezmek'ten; önsezi için eylem); önsoğutmak (besin maddesini depolamadan önce hızla soğutmak); önsoruşturmak (soruşturmak'tan; önsoruşturma için eylem); önsözleşmek (sözleşmek'ten; önsözleşme için eylem); öntavlamak (kaynak yapılacak parçaları kaynak işleminden önce ısıtmak); öntüremek (türemek'ten; öntüreme için eylem); önyargılamak (yargılamak'tan; önyargı için eylem).

öz-
özalıntılamak (özalıntı yapmak; özalıntı için eylem); özdenetlemek (özdenetim için eylem); özgütmek (özgüdümle devinebilmek ve kendi kendini yönetebilmek; özgüdüm için eylem); özsevmek (sevmek'ten; özsevi için eylem); özgüvenmek (güvenmek'ten; özgüven için eylem); özkıymak (kendi canına kıymak, intihar etmek); öztüketmek (kendi ürettiğini tüketmek); özsavunmak (kendi kendini savunmak); özonarmak (kendi kendini onarmak); özöğrenmek (kendi kendini yetiştirmek); özvermek (vermek'ten; özveri için eylem); özeleştirmek (eleştirmek'ten; özeleştiri için eylem).

söz-
sözetmek; sözvermek; sözkesmek; sözalmak.

üst-
üstolmak; üstyapılamak (üstyapı'dan; üstyapı için eylem); üstgelmek; üstçıkmak.

var-
varetmek; varsaymak; varolmak.

yok-
yoketmek; yoksaymak; yoksatmak; yokolmak.

yan-
yangitmek (muhalefet etmek); yanvermek (yançizmek) [YTS'den]; yanyürümek (ayağı aksak olmak); yantutmak (taraf tutmak); yangörmek (küçümsemek); yanbakmak (beğenmeyerek ya da düşmanca bakmak, kötü niyet beslemek); yanbasmak (aldanmak; dürüst davranmamak); yanyatmak (yana doğru çok eğilmek; hiçbir işle ilgilenmeden keyfince yaşamak); yangelmek (rahatına bakmak, keyfince yaşamak); yangözlemek (belli etmeden gözucuyla bakmak); yandurmak (birine destek olmak).

Görüldüğü gibi yeni eylemler ya varolan eylem gövdelerine önekimsi getirilerek (görmek – öngörmek; sevmek – özsevmek; güvenmek – özgüvenmek), ya da önekimsiyle türetilen adlara yapım ekleri eklenerek oluşturulabilir: Örneğin alımlamak, satımlamak, yazılamak yoktur; ancak dışalım, dışsatım ve altyazı'dan dışalımlamak, dışsatımlamak, altyazılamak türetilmiştir.

Türetilen bu sözcüklerin bir bölümü – yazılışları konusunda uzlaşma olmasa da - şu anda kullanılıyor bile (öngörmek; elçektirmek). Daha önce belirttiğimiz gibi, bu öneklemeler önerildikleri biçimde şu anda kullanılmasa ya da kulağı çok tırmalayıcı olsalar , hatta ileride

sözünü edeceğimiz gölge sözlüğün üyeleri olsalar bile, Türkçeye bu yolu kapatmamak gerekir. Bu yolun işleyip işlemeyeceğini ya da hangi yoğunlukta işleyeceğini zaman gösterecektir. Böyle şey olur mu?, diye kestirip atmak, yeni ve değişik olan her şeye karşıdurmak, dilimizin gelişimini yavaşlatmaktan başka bir işe yaramaz.

Türkçenin yoksulluğundan ve bilim dili olarak yetersizliğinden sözedip yabancı sözcük kullanımını yeğleyenler, başka dillerin - sözgelimi Almancanın - nasıl varsıllaştırıldığını incelemelidir. Eğer Almancanın sözvarlığı Türkçeninkinden daha çok ise, bunun nedeni gereksinimlere koşut olarak özellikle anadili kaynaklarından üretilen ve sözlükbirim özelliği kazanan yeni sözcüklerdir.

Yukarıdaki eylemlerin yapımında, Baierl'in (bak. Fleischer, 13) sözettiği başlıca iki yolun izlendiğini görüyoruz: Birincisi, birden çok sözcüğü birleştirme (elvermek, başgöstermek); ikincisi ise örnekseme yoludur:İşlemek'ten artişlemek, dışsatım'dan dışsatımlamak, görmek'ten öngörmek yapılabildiğine göre, sezmek'ten önsezmek, koşmak'tan önkoşmak, sözleşmek'ten önsözleşmek, altyapı'dan altyapılamak eylemlerini deneyebiliriz. Bu yöntem bilinçli olarak denenir. Zorlamacı bir yöntem olarak görünmesi, o ana değin somut olarak varolmayanı denemesinden ve böylece aşırı yenilikçi izlenimi vermesindendir.

Örnekseme her zaman olumlu sonuç vermeyebilir. R. Gelencik'te (s. 133) olumlu üşengen sözcüğüne verilen *üşenmegen buna örnektir. Örneksemenin önünü kapatan nedenler biçimsel olduğu gibi, anlamsal da olabilir. Sözgelimi içermek eylemini örnekseyerek dışarmak türetilmiş ve kimilerince kullanılmıştır; ancak bu kullanım dışlamak nedeniyle yaygınlaşmamıştır. Aynı şey dışlamak - içlemek çifti için söylenebilir. Dışarmak ve içlemek gibi sözcüklere zamanla yeni anlamlar yüklenirse canlanmaları olasıdır.

R. Gelencik (s. 95) örneksemeyle türetilen ve gerek içerik gerekse biçim açısından yadırganıcı gibi görünen bu tür sözcüklerle ilgili olarak her dilin bir gölge sözlüğü olduğundan sözetmektedir. Bu gölge sözlükte gerçekte varolan, ama kullanılmayan; ancak gerektiğinde türetilip kullanılabilecek sözcükler yeralmaktadır. Örneğin gel kökünden denenen geli, gelgi, gelgin, gelinti, gelmece, gelencek, gelsemek, gelit, gelmelik, sözünü ettiğimiz bu gölge sözlüğün öğelerindendir. Bu öğelerden bazıları kullanıma yakın adaydır.

Gelencik (s. 105) şu anda kullanımı yaygınlaşmış olan altyapı, üstyapı gibi sözcüklerin de zamanında bu gölge sözlüğün öğeleri olduğunu belirtmektedir. Bizim yukarıda sıraladığımız örnekler yapı ve anlam açısından bu gölge sözlüğün öğelerinden çok daha ileride ve kullanılan sözlüğün birimleri olacak düzeydedir.

Bizim önerdiğimiz ilgeçli (önek-imsi-li) eylemler Fleischer'in (s. 13) sözcük oluşturumunda belirlediği dört boyut açısından da değerlendirilebilir. Fleischer sözcük yapımında şu olanakları saptamaktadır:

1) Henüz oluşturulmayan, ancak varolan örneklere göre oluşturulabilecek, sözcükler; örneğin görmek - öngörmek çiftine göre seçmek - önseçmek, vermek – özvermek oluşturulabilir.

2) Daha önce oluşturulmuş, ancak toplumun tüm kesimlerince onanmamış, bir bakıma tartışmalı sözcükler: dışalımlamak, dışsatımlamak gibi.

3) Az çok benimsenmiş, ancak nedenliliğini (Motivation) tümüyle yitirmemiş, bu yüzden sözlükbirim (önekleme) oluşu tartışma götüren birimler: yoketmek, varsaymak.

4) Sözcük dağarının asıl birimleri; bunlar genelde biçimsel ve anlamsal açıdan onanmış, nedenliliğini tümüyle yitirmiş sözcükler: başgöstermek, öngörmek, elkoymak, içetmek, gözetmek(?).

Örneklerimizin az bir bölümü 2. ve 3. maddeye, daha az sayıda eylem 4. maddeye girmektedir. Özellikle ön- ve öz- ile yapılan sözcüklerin çoğu daha önce oluşturulmamış, ancak oluşturulup kullanıma aday olabilecek öneklemelerdir (1. madde).

3. ve 4. maddelerde tam anlamıyla önek / önekleme olabilmenin bazı koşulları sezdirilmektedir: nedenliliğini yitirme (Demotivation) ve böylece deyimleşme . Bu doğrultuda Türkçede önekimsileşme süreci öğelerin derilmesi ya da eylem öbeğini oluşturan adsal öğenin eylemleştirilmesi yoluyla gerçekleşir: can + yakmak – canyakmak; altyazı - altyazılamak. Türkçede özellikle ad + eylem birliğinden oluşan eylemsel öbeklerin nedenliliğini bölümsel olarak da olsa yitirerek deyimleşmesi, bileşerek önekleme oluşun göstergesi sayılır; bu durum bileşik yazımı zorunlu kılar ve ortaya çıkan yazım biçimi sözkonusu öbeğin deyim olarak kullanımını sınırlar, zamanla bütünüyle engelleyebilir; hatta eski deyimsel biçimini belirsizleştirir, tanınmaz kılar (Fleischer, 21). İşte bu aşamada önek(-leme) tam anlamıyla oluşmuş olur.

Nedenliliğini yitirme ve deyimleşmenin temelinde anlam değişmesinin yattığını görüyoruz. Zaten anlam değişmesi, bir dilin sözcük dağarının genişlemesinde çok önemli bir rol oynar. Deyimleşmiş ve bizim değerlendirmemize göre önekimsili eyleme dönüşmüş birimlerin deyimleşmemiş biçimini genellikle ayrı anlamda kullanmak olanaklıdır: elvermek'e karşılık elini vermek, ödül vermek.
- Koşullar, bu projenin gerçekleştirilmesine elvermez.
- Bu bayan selamlaşırken elini vermez.

Bu iki örnek tümcedeki elvermek ve elini vermek, önekle(ş)me sürecini çok iyi açıklıyor ve bu süreçte ortaya çıkan, yukarıda da kısaca değindiğimiz birkaç noktaya daha dikkat çekmemizi gerekli kılıyor. Vermek, birincisi yalın (özne), ikincisi yönelme ve üçüncüsü belirtili nesne durumunda olmak üzere üç tamlama alır. Ancak önekimsi el-, vermek eyleminin anlamını değiştirmekle kalmamakta, sözdizimsel birleşim değerini de (syntaktische Valenz) değişime uğratmaktadır. Tamlamaların hem türü, hem de sayısı değişmektedir (Yukarıdaki iki örneği karşılaştırınız).

Önek(imsi)li türetme olarak değerlendirdiğimiz sözcüklere getirilen en büyük eleştiri, önsöz, özeleştiri, başvurmak gibi örneklerin aslında bileşik sözcük olduğu biçimindedir. Oysa bunlar bazı noktalarda bileşik sözcüklerden ayrılmaktadır. Biz yukarıda eylemlerle ilgili, ancak genelleştirilebilecek bazı özelliklerden sözettik. König ise (s. 59) ad türünden öneklemelerle ilgili olarak, önsöz, altyapı, içek gibi sözcüklerin takısız ad tamlaması (Juxtaposition) olmadığını; çünkü bunların, takısız ad tamlamalarından ayrı olarak çekim eki (dilbilim – dilbilimi) alamayacağını; yani *önsözü, *altyapısı, *içeki biçimine dönüştürme yapılamayacağını, dolayısıyla bunların bileşik sözcük değil de önekle türetilmiş sözcükler olduğunu açıklamaktadır ki, bizce de açıklamaları bilimsel açıdan çok tutarlıdır.

Bizce ön-, alt-, iç-, eş-, öz- gibi birimlerin önek(-imsi) olduğunu gösteren başka bir nokta, bunların çokyönlü olarak dizgeli bir biçimde ayrı anlamda yeni sözcükler türetebilmesidir: önbilgi, önbilgilendirmek, önsöz, önsözleşme, önsözleşmek, öngörü, öngörüşme, öngörmek, öngörüşmek ...

Bir başka eleştiri de, altetmek, varolmak gibi önekimsilerde etmek ve olmak'ın yardımcı eylem olduğu, dolayısıyla – önekimsi ulamının varlığı kabul edilse bile – bunların asıl anlam taşıyıcısı ve bir tümcenin yüklemi olamayacağı yönündedir. Bizce etmek gibi yardımcı eylemlere de önekimsi getirilip yeni sözcükler türetilebilir ve önek(imsi) tek başına anlam taşıyıcı ve belirleyici işlevini yerine getirebilir.

4. SONUÇ

Gerek sözlüklerden alınan örnekler, gerekse medyada, reklam ve siyaset dilinde kullanılmasına karşın sözlüklerde daha yeralmayan özbelirlemek, özsorgulamak, önyıkamak, özgerçekleştirmek gibi eylemler, Türkçede önekimsi denen oluşumun varlığını ve dolayısıyla önek ulamının gelişme eğiliminin ve olanağının olduğunu göstermektedir.

Hem öneklerle, hem soneklerle sözcük yapımının olanaklı olduğu diller karşısında bir bakıma yarım kapasiteyle çalışan Türkçemizin bu olanağını araştırmak, özendirmek ve geliştirmek, onun bilim dili olma sürecindeki gücünü yükseltecektir.

5. KAYNAKÇA

Abdülhayoğlu, Suphi: Türkisch-Deutsches Valenzlexikon. Bedeutungsvarianten von 512 ausgewaehlten türkischen Verben, sowie von deren abgeleiteten Verbal- und Nominalformen. Schneider Verlag. Hohengehren. 1990.

Balcı, Tahir: Abriss der türkisch-deutschen kontrastiven Grammatik. Ein Lehrbuch für Studierende des Deutschen als Fremdsprache. Dicle Üniversitesi Yayınları No: 5. Diyarbakır. 1993.

Bozkurt, Fuat: Türkiye Türkçesi. Cem Yayınevi. İstanbul. 1995.

Ediskun, Haydar: Türk Dilbilgisi. Dil - Sesbilgisi - Biçimbilgisi - Cümlebilgisi. Remzi Kitabevi. İstanbul. 1985.

Ergin, Muharrem: Türk Dil Bilgisi. Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım. İstanbul 1988.

Fleischer, Wolfgang: "Das Zusammenwirken von. Wortbildung und Phraseologisierung in der Entwicklung des Wortschatzes". In: Nimmer, R./Berens, F.: Wortbildung und Phraseologie. Narr. Tübingen 1997. S. 9-24.

Gelencik, Ragıp: Dil ve Politika. Fe Yayınları. 1. Baskı. Ankara. 1993.

Gencan, Tahir Nejat: Dilbilgisi. Gözden Geçirilmiş IV. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları: 418. Ankara. 1979.

Kahraman, Tahir: Yükseköğretimde Türk Dili ve Anlatımı (Ders Notları). Güneydoğu Modern Matbaa. Diyarbakır. 1986.

Keskin, Aytekin: "İki Dilli Sözlük Bilgisi (Lexikographie) ve 'Dillerarası Esdeğerlik' Sorunsalı". Sosyal Bilimler Dergisi. ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları: 5. Adana. 1998. S. 229-242.

König, Wolf: "Zwischen Sprachpurismus und Sprachpluralismus. Skizze einer kultursoziologischen Geschichte des modernen Türkischen". Diyalog 2/94. S. 31-77.

Mungan, Güler: Untersuchungen über die semantische Interaktion zwischen dem Simplex und dem praefigierenden Verbzusatz bei den deutschen trennbaren und untrennbaren Verbalkomposita (Schriftliche Hausarbeit für die Magisterprüfung der Abteilung für Philologie an der Ruhr-Universitaet Bochum). 1982

Türkçe Sözlük 1. Dil Derneği Yayınları: 9. Ankara. 1998.

Türkçe Sözlük 2. Dil Derneği Yayınları: 9. Ankara. 1999 .

Türkçe Sözlük. (2 cilt) Türk Dil Kurumu Yayınları: 549. Ankara. 1988.
Ülkü, Vural: Affixale Wortbildung im Deutschen und Türkischen. Ein Beitrag zur deutsch-türkischen kontrastiven Grammatik (Almanca ve Türkçede Eklerle Kelime Teşkili). DTCF Yayınları No: 294. Ankara. 1980.
Yeni Tarama Sözlüğü (Düzenleyen: Cem Dilçin): Türk Dil Kurumu Yayınları: 503. Ankara. 1983.

OKUYUCUNUN DİKKATİNE : Bu yazı tarayıcıdan geçirildiği için okunamayan ya da yanlış okunan sözcükler vardır. Ayrıca bazı yazıların yalnız özetleri ya da bir bölümü verilebilmiştir.

Çalışmalarımın nerede ve ne zaman yayınlandığı, yayın listesinden öğrenilebilir.